

Online ISSN 2335-2388

RESPECTUS PHILOLOGICUS

2014 Nr. 25 (30)

RESPECTUS PHILOLOGICUS Nr. 25 (30)

MOKSLINIS TĖSTINIS LEIDINYS

Leidžia Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas ir Jano Kochanovskio universiteto Humanitarinis fakultetas Kielcuose du kartus per metus (balandžio 25 d. ir spalio 25 d.).

Mokslo kryptis: filologija (04H). Mokslo sritys: gramatika, semantika, semiotika, sintaksė (H 352), bendroji ir lyginamoji literatūra, literatūros kritika, literatūros teorija (H 390).

Pagrindinės kalbos: lietuvių, lenkų, anglų, rusų.

CZASOPISMO NAUKOWE

Wydawcy: Uniwersytet Wileński – Wydział Humanistyczny w Kownie oraz Uniwersytet Jana Kochanowskiego – Wydział Humanistyczny w Kielcach. Ukazuje się dwa razy w roku: 25 kwietnia i 25 października.

Kierunek naukowy: filologia (04H). Dyscypliny naukowe: gramatyka, semiotyka, semantika, syntaktyka (H 352), literatura ogólna i porównawcza, krytyka literacka, teoria literatury (H 390).

Podstawowe języki: polski, litewski, angielski i rosyjski.

ONGOING ACADEMIC PUBLICATION

Published twice a year (April 25, October 25) by Vilnius University Kaunas Faculty of Humanities and The Jan Kochanowski University Faculty of Humanities in Kielce.

Scientific field: philology (04H). Research areas: grammar, semantics, semiotics, syntax (H 352), general and comparative literature, literary criticism, literary theory (H 390).

The journal accepts articles and correspondence written in English, Lithuanian, Polish and Russian.

DUOMENŲ BAZĖS / BAZY DANYCH / ABSTRACTING AND INDEXING

Elektronische Zeitschriftenbibliothek (2002) Arianta (2002)	Frei zugängliche E-Journals Universitätsbibliothek Regensburg Naukowe i branżowe polskie czasopisma elektroniczne Biblioteka Uniwersytetu Śląskiego
Balcan Rusistics (2004)	Russian Language, Literature and Cultural Studies
C.E.E.O.L. (2005)	Central and Eastern European Online Library DFG Nationallizenzen
EBSCO (2006)	Humanities International Complete Humanities Source Current Abstracts Humanities International Index TOC Premier
MLA (2007)	Modern Language Association International Bibliography
Index Copernicus (2008)	Index Copernicus International Journal Master List
Lituanistika (2011) Linguistic Bibliography Online (2012) Ulrichs (2013)	The database of the humanities and social sciences in Lithuania Brill Leiden, Netherlands Ulrich's Periodicals

PATIKRA / WERYFIKACJA / VERIFICATION

Redakcijos adresas / Adres redakcji / Address of the editorial board

Žurnalas „Respectus Philologicus“
Vilniaus universitetas
Kauno humanitarinis fakultetas
Muitinės g. 8, LT-44280 Kaunas, Lietuva

Respectus Philologicus
Vilnius University
Kaunas Faculty of Humanities
Muitines 8, Kaunas 44280, Lithuania

Tel. +370 37 750 536

El. paštas / E-mail respectus@gmail.com

Interneto svetainė / Strona internetowa / Homepage <http://filologija.vukhf.lt>

Moksliniai ir kalbos redaktoriai / Redakcja naukowa i językowa / Proof-readers

Gabija Bankauskaitė-Sereikienė (lietuvių kalba / język litewski / Lithuanian language)
Kazimierz Luciński, Beata Piasecka (lenkų kalba / język polski / Polish language)
Algis Braun (anglų kalba / język angielski / English language)
Eleonora Lassar, Viktorija Makarova (rusų kalba / język rosyjski / Russian language)

Vertimas / Tłumaczenie / Translation

Beata Piasecka, Živilė Nemickienė

Pagrindinė redaktorė / Redaktor prowadzący / Publishing editor

Viktorija Makarova

Print ISSN 1392-8295, Online ISSN 2335-2388

© Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas, 2014

© Uniwersytet Jana Kochanowskiego – Wydział Humanistyczny w Kielcach, 2014

REDAKTORIŲ KOLEGIJA — KOLEGIUM REDAKCYJNE

- Eleonora Lissan** VU KHF profesorė, habil. dr. (04H), Lietuva, *vyriausioji redaktorė*
 Profesor Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny w Kownie, dr hab. (04H), Litwa, *redaktor naczelny*
- Kazimierz Luciński** Jano Kochanovskio universiteto Kielcuose profesorius, habil. dr. (04H), Lenkija, *vyriausiosios redaktorės pavaduotojas*
 Profesor Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, dr hab. (04H), Polska, *zastępcza redaktora naczelnego*
- Irina Oukhvanova-Shmygova** Baltarusijos valstybinio universiteto profesorė, dr. (04H), Baltarusija, *vyriausiosios redaktorės pavaduotoja*
 Profesor Białoruskiego Uniwersytetu Państwowego, dr (04H), Białoruś, *zastępcza redaktora naczelnego*
- Gabija Bankauskaitė-Sereikienė** VU KHF profesorė, dr. (04H), Lietuva, *atsakingoji sekretorė*
 Profesor Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny w Kownie, dr (04H), Litwa, *sekretarz kolegium*
- Daiva Aliūkaitė** VU KHF docentė, dr. (04H), Lietuva
 Docent Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny w Kownie, dr (04H), Litwa
- Danutė Balšaitytė** VU Užsienio kalbų instituto profesorė, dr. (04H), Lietuva
 Profesor Uniwersytetu Wileńskiego – Instytut Języków Obcych, dr (04H), Litwa
- Wiesław Caban** Jano Kochanovskio universiteto Kielcuose profesorius, habil. dr. (05H), Lenkija
 Profesor Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, dr hab. (05H), Polska
- Renato Corsetti** Romos universiteto „La Sapienza“ profesorius, habil. dr. (04H), Italija
 Profesor Uniwersytetu Rzymskiego „La Sapienza“, dr hab. (04H), Włochy
- Anatolij Chudinov** Uralo valstybinio pedagoginio universiteto profesorius, dr. (04H), Rusija
 Profesor Uralskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego, dr (04H), Rosja
- Hans-Jürgen Diller** Bochumo Ruhro universiteto profesorius, habil. dr. (04H), Vokietija
 Profesor Uniwersytetu Ruhry w Bochum, dr hab. (04H), Niemcy
- Aloyzas Gudavičius** Šiaulių universiteto profesorius, habil. dr. (04H), Lietuva
 Profesor Uniwersytetu w Šiauliai, dr hab. (04H), Litwa

- Laima Kalėdienė** Lietuvių kalbos instituto vyriausioji mokslo darbuotoja, profesorė, dr. (04H), Lietuva
Starys pracownik naukowy, profesor w Instytucie Języka Litewskiego, dr (04H), Litwa
- Juris Kastinš** Latvijos universiteto profesorius, habil. dr. (04H), Latvija
Profesor Uniwersytetu Łotewskiego w Rydze, dr hab. (04H), Łotwa
- Asta Kazlauskienė** Vytauto Didžiojo universiteto profesorė, dr. (04H), Lietuva
Profesor Uniwersytetu Witolda Wielkiego, dr (04H), Litwa
- Jurij Kleiner** Sankt Peterburgo universiteto profesorius, habil. dr. (04H), Rusija
Profesor Uniwersytetu w Sankt Petersburgu, dr hab. (04H), Rosja
- Aleksandras Krasnovas** VU KHF profesorius, dr. (04H), Lietuva
Profesor Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny w Kownie, dr (04H), Litwa
- Jadvyga Krūminienė** VU KHF profesorė, dr. (04H), Lietuva
Profesor Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny w Kownie, dr (04H), Litwa
- Jurgita Mikelionienė** Kauno technologijos universiteto docentė, dr. (04H), Lietuva
Docent Uniwersytetu Technologicznego w Kownie, dr (04H), Litwa
- Gerald E. Mikkelson** Kanzaso universiteto profesorius, dr. (04H), JAV
Profesor Uniwersytetu w Kansas, dr (04H), USA
- Olegas Poliakovas** VU KHF profesorius, habil. dr. (04H), Lietuva
Profesor Uniwersytetu Wileńskiego – Wydział Humanistyczny w Kownie, dr hab. (04H), Litwa
- Marek Ruszkowski** Jano Kochanovskio universiteto Kielcuose profesorius, habil. dr. (04H), Lenkija
Profesor Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, dr hab. (04H), Polska
- Yuri Stulov** Minsko valstybinio lingvistikos universiteto profesorius, dr. (04H), Europos „Amerikos studijų asociacijos“ Baltarusijos filialo prezidentas, Baltarusija
Profesor Państwowego Uniwersytetu Lingwistycznego w Mińsku, dr (04H), prezes białoruskiej filii Europejskiego Stowarzyszenia Studiów Amerykanistycznych, Białoruś
- Leona Tokor** Jeruzalės Žydų universiteto profesorė, habil. dr. (04H), Izraelis
Profesor Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie, dr hab. (04H), Izrael

EDITORIAL BOARD

Eleonora Lissan	Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania, <i>editor-in-chief</i>
Kazimierz Luciński	Professor (04H), The Jan Kochanowski University in Kielce, Poland, <i>deputy editor-in-chief</i>
Irina Oukhvanova-Shmygova	Professor (04H), Belarusian State University, Belarus, <i>deputy editor-in-chief</i>
Gabija Bankauskaitė-Sereikienė	Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania, <i>managing secretary</i>
Daiva Aliūkaitė	Associate Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania
Danutė Balšaitytė	Professor (04H), Vilnius University (Institute of Foreign Languages), Lithuania
Wiesław Caban	Professor (05H), The Jan Kochanowski University in Kielce, Poland
Renato Corsetti	Professor (04H), Sapienza University of Rome, Italy
Anatolij Chudinov	Professor (04H), Ural State Pedagogical University, Russia
Hans-Jürgen Diller	Professor (04H), Ruhr University Bochum, Germany
Aloyzas Gudavičius	Professor (04H), Šiauliai University, Lithuania
Laima Kalėdienė	Professor (04H), Senior Researcher, Institute of the Lithuanian Language, Lithuania
Juris Kastinš	Professor (04H), University of Latvia, Latvia
Asta Kazlauskienė	Professor (04H), Vytautas Magnus University, Lithuania
Jurij Kleiner	Professor (04H), St. Petersburg State University, Russia
Aleksandras Krasnovas	Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania
Jadvyga Krūminienė	Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania
Jurgita Mikelionienė	Associate Professor (04H), Kaunas University of Technology, Lithuania
Gerald E. Mikkelsen	Professor (04H), The University of Kansas, USA

Olegas Poliakovas	Professor (04H), Vilnius University (Kaunas Faculty of Humanities), Lithuania
Marek Ruskowski	Professor (04H), The Jan Kochanowski University in Kielce, Poland
Yuri Stulov	Professor (04H), Minsk State Linguistic University, President of European Association for American Studies in Belarus, Belarus
Leona Toker	Professor (04H), The Hebrew University of Jerusalem, Israel

TURINYS / SPIS TREŚCI

I. PROBLEMOS IR SPRENDIMAI / PROBLEMY I ICH ROZWIĄZANIA

- Dušan Stamenković, Austin Bennett, Mihailo Antović** (Serbija, JAV / Serbia, USA).
The Roles of Vision, Space, and the Body in Interpreting Unfamiliar Serbian and
English Idiomatic Expressions 11
- Марина Гутовская** (Baltarusija / Białoruś). Фразеосемантическое поле в компаративном
лингвокогнитивном освещении: направления и метод исследования..... 31
- Marek Ruzzkowski** (Lenkija / Polska). Typy wariantywności w języku polskim 53

II. FAKTAI IR APMASTYMAI / FAKTY I ROZWAŻANIA

- Анастасия Беловодская** (Lietuva / Litwa). Сетевой фольклор и его роль в
формировании коллективного когнитивного пространства 63
- Наталья Ковтун** (Rusija / Rosja). Прием художественной мистификации в романе
К. Рансмайра «Последний мир»..... 74
- Michał Mazurkiewicz** (Lenkija / Polska). American Sport and the Sports Heroes
of the Roaring Twenties 89
- Ecevit Bekler** (Turkija / Turcja). The True Face of Pre-Colonial Africa in
Things Fall Apart..... 96
- Jane Mattisson** (Švedija / Szwecja). Supervising in English: The Doctoral Thesis,
Professor/Student Discourse, and Social Practice 105
- Олег Гринбаум** (Rusija / Rosja). Вопросы теории стиха: эстетические категории и
поэтический текст..... 118
- Piotr Zbróg** (Lenkija / Polska). Wpływ płynnej nowoczesności na kulturę języka
w komunikacji profesjonalnej 140
- Joanna Szadura** (Lenkija / Polska). Konceptualizacja tygodnia we współczesnej
polszczyźnie..... 149
- Dovilė Kulakauskienė** (Lietuva / Litwa). Atminties perėmimas ir tapatybės
formavimas: kartų naratyvai Vilkyškių miestyje..... 160
- Simona Siderevičiūtė** (Lietuva / Litwa). Mokslinė fantastika istoriniame ir
kultūriniame literatūros diskurse 172
- Oleg Leszczak** (Lenkija / Polska). Społeczny i empiryczny charakter transcendentalnego
antropocentryzmu Immanuela Kanta: istota i lokalizacja tzw. „natury ludzkiej” 185
- Maryna Alohyna** (Ukraina / Ukraina). Comparative Analysis of the Reproduction of Style
in Ukrainian, Russian, and Polish Translations of *Tom Sawyer* and *Huckleberry Finn*..... 200
- Tatiana Jankowska** (Lenkija / Polska). Między naturą a kulturą: analiza strukturalna
mitu C. Lévi-Straussa w świetle współczesnej semiotyki 211

III. NUOMONĖ / OPINIE I POGLĄDY

- Казимеж Люцинский** (Lenkija / Polska). О заимствовании, отражающем практику современной действительности (к вопросу о слове *мониторинг* в русском языке в сравнении с польским)218

IV. SKAUDŪS KLAUSIMAI / DRAŹLIWE KWESTIE

- Audronė Rimkutė** (Lietuva / Litwa). „Pagarbaus atstumo“ principas lietuvos kultūros politikoje227

V. MŪSŲ VERTIMAI / NASZE PRZEKŁADY

- John R. Taylor** (Naujoji Zelandija / Nowa Zelandia). Kalba mąstyme. *Vertė / Thum. Živilė Nemickienė*244

VI. MOKSLINIO GYVENIMO KRONIKA / KRONIKA ŻYCIA NAUKOWEGO

Knygų recenzijos / Recenzje książek

- Юрий Шатин** (Rusija / Rosja). Алгебра гармонии. ГРИНБАУМ, О. Н., 2012. *Роман А.С. Пушкина «Евгений Онегин»: ритмико-смысловый комментарий. Главы первая, вторая, третья, четвертая*; ГРИНБАУМ, О. Н., 2013. *Основы математико-гармонического анализа поэтических текстов*254
- Inesa Šeškauskienė** (Lietuva / Litwa). KESSLER, Stephan, 2013. *Theories of Metaphor Revised*259
- Julia Ostanina-Olszewska** (Lenkija / Polska). ŠEŠKAUSKIENĖ, Inesa, 2013. *Ways with Words: Insights into the English Lexicon and Some Cross-Linguistic Aspects of Study*...262
- Виктория Макарова** (Lietuva / Litwa). *La Table Ronde. Лингвистика дискурса и перспективы ее развития*. Выпуск 2. Сост. И. УХВАНОВА, А. КОЖИНОВА, Е. САВИЧ, 2013264
- Aleksandras Krasnovas** (Lietuva / Litwa). JURGUTIENĖ, Aušra, 2013. *Literatūros suvokimo menas. Hermeneutikos tradicija*.....266

- Anonsai / Zapowiedzi**270

VII. REIKALAVIMAI STRAIPSNIAMS /

- ZASADY OPRACOWYWANIA PUBLIKACJI**272

- VIII. MŪSŲ AUTORIAI / NASI AUTORZY**284

CONTENTS

I. PROBLEMS AND SOLUTIONS

Dušan Stamenković, Austin Bennett, Mihailo Antović (Serbia / USA). The Roles of Vision, Space, and the Body in Interpreting Unfamiliar Serbian and English Idiomatic Expressions.....	11
Marina Gutovskaya (Belarus). The Phraseological Semantic Field in a Contrastive Linguo-cognitive Study: Directions and Method of Research.....	31
Marek Ruskowski (Poland). Types of Variantivity in the Polish Language	53

II. FACTS AND REFLECTIONS

Anastasija Belovodskaja (Lithuania). Network Folklore and its Role in the Formation of a Collective Cognitive Space.....	63
Natalia Kovtun (Russia). The Method of Artistic Mystification in Ransmayr's Novel <i>The Last World</i>	74
Michał Mazurkiewicz (Poland). American Sport and the Sports Heroes of the Roaring Twenties	89
Ecevit Bekler (Turkey). The True Face of Pre-Colonial Africa in <i>Things Fall Apart</i>	96
Jane Mattisson (Sweden). Supervising in English: The Doctoral Thesis, Professor/Student Discourse, and Social Practice	105
Oleg Grinbaum (Russia). Issues of Verse Theory: Aesthetic Categories and the Poetic Text	118
Piotr Zbróg (Poland). Effects of Fluid Modernity on the Language Culture of Professional Communication	140
Joanna Szadura (Poland). The Conceptualization of a Week in the Contemporary Polish Language	149
Dovilė Kulakauskienė (Lithuania). Memory Passing and Identity Formation: Generational Narratives in Vilkyškiai	160
Simona Siderevičiūtė (Lithuania). Science Fiction in Historical and Cultural Literary Discourse	172
Oleg Leszczak (Poland). On the Social and Empirical Nature of Kant's Transcendental Anthropocentrism: The Essence and Location of "Human Nature". Part II	185
Maryna Alohyna (Ukraine). Comparative Analysis of the Reproduction of Style in Ukrainian, Russian, and Polish Translations of <i>Tom Sawyer</i> and <i>Huckleberry Finn</i>	200
Tatiana Jankowska (Poland). Between Nature and Culture: Lévi-Strauss's Structural Analysis of Myth in the Light of Semiotics	211

III. OPINION

- Kazimierz Luciński** (Poland). On the Process of Borrowing: A Comparative Analysis of the Use of *Monitoring* in Russian and Polish.....218

IV. SENSITIVE ISSUES

- Audronė Rimkutė** (Lithuania). The “Arm’s Length” Principle in Lithuanian Cultural Policy.....227

V. OUR TRANSLATIONS

- John R. Taylor** (New Zealand). *Kalba mąstyme / Language in the mind.* Translated by *Živilė Nemickienė*..... 244

VI. SCIENTIFIC LIFE CHRONICLE

Book reviews

- Yuri Shatin** (Russia). Алгебра гармонии. ГРИНБАУМ, О. Н., 2012. *Роман А.С. Пушкина «Евгений Онегин»: ритмико-смысловый комментарий. Главы первая, вторая, третья, четвертая;* ГРИНБАУМ, О. Н., 2013. *Основы математико-гармонического анализа поэтических текстов*254

- Inesa Šeškauskienė** (Lithuania). KESSLER, Stephan, 2013. *Theories of Metaphor Revised*.....259

- Julia Ostanina-Olszewska** (Poland). ŠEŠKAUSKIENĖ, Inesa, 2013. *Ways with Words: Insights into the English Lexicon and Some Cross-Linguistic Aspects of Study*.....262

- Viktorija Makarova** (Lithuania). *La Table Ronde. Лингвистика дискурса и перспективеее развития.* Выпуск 2. Сост. И. УХВАНОВА, А. КОЖИНОВА, Е. САВИЧ, 2013264

- Aleksandras Krasnovas** (Lithuania). JURGUTIENĖ, Aušra, 2013. *Literatūros suvokimo menas. Hermeneutikos tradicija*.....266

- Announcements** 270

- VII. REQUIREMENTS FOR PUBLICATION** 272

- VIII. OUR AUTHORS** 284

Simona Siderevičiūtė

Vilniaus universitetas

Kauno humanitarinis fakultetas

Muitinės g. 8, LT-44280 Kaunas, Lietuva

Tel. +370 37 750 536

El. paštas: simona.sidereviciute@gmail.com

Moksliniai interesai: mokslinė fantastika, literatūros kritika, lietuvių literatūra

MOKSLINĖ FANTASTIKA ISTORINIAME IR KULTŪRINIAME LITERATŪROS DISKURSE

Šiuo darbu siekiama papildyti literatūrologinius tyrimus, susijusius su moksline fantastika. Aptariama pasaulinės mokslinės fantastikos kilmės istorija, apžvelgiami istoriniams periodams būdingiausi bruožai, lietuvių mokslinės fantastikos knygos, nurodomi jų pagrindiniai bruožai, tematika. Kultūriniame kontekste mokslinė fantastika labai dažnai apibrėžiama kaip beletristikos rūšis, kuri laikoma grožinės literatūros dalimi. Retai atsižvelgiama į plačią mokslinės fantastikos kilmės istoriją, variacijas, mokslinės fantastikos pradininkus ir iki šiol vertinamus jų kūrinis. Dažnai mokslinė fantastika kritikuojama remiantis išankstine nuomone laikant šią literatūros rūšį „nerimta“. Straipsnyje aptariamos tokio požiūrio priežastys.

Lietuvoje šis žanras vis dar siejamas tik su populiariaja literatūra, o raiška neprilygsta užsienio rašytojų kūriniams. Pagrindiniai klasikiniai pasaulinės mokslinės fantastikos motyvai, aptinkami lietuvių mokslinės fantastikos kūriniuose, yra nežemiškos civilizacijos atstovai ir kontaktas su jais, mokslininkai ir išradėjai, karinių struktūrų atstovai, kosminės kelionės. Lietuvių mokslinės fantastikos rašytojai seka pasaulinės fantastikos tradicija, pasitelkdami klasikinius motyvus, bet vis dar pastebima originalių, individualių temų, motyvų ir apraiškų stoka.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: literatūra, mokslinė fantastika, kritika, fiktyvumas, žanras, novum.

Mokslinė fantastika yra lietuvių literatūros tradicijos dalis, mažai analizuota tyrėjų ir kritikų. Trūksta suklasifikuotos, susistemintos ir apibendrintos informacijos apie lietuvių mokslinę fantastiką. Ji praplėstų lietuvių literatūros konteksto ribas. Todėl aktualu tirti lietuvių mokslinės fantastikos ištakas, raidą bei susiklosčiusią tradiciją. Taip pat vertėtų išanalizuoti skirtingas tyrėjų nuomones, naujai pažvelgti į lietuvių mokslinės fantastikos kūrinius. Iki šiol užsienio tyrėjų iširta ir tiriama yra tik pasaulinė mokslinė fantastika, lietuvių mokslinė fantastika – nuošalyje, todėl būtini nors pradiniai lietuvių mokslinės fantastikos tyrimai. Siekiant nuosekliai apžvelgti

lietuvių mokslinės fantastikos raidą, taikyti aprašymo, analizės ir interpretacijos metodai.

Mokslinės fantastikos istorija

Mokslinės fantastikos apibrėžimas iki šiol varijuoja, nes ji nėra tiksliai apibrėžta motyvų ir temų atžvilgiu. Ją galima apibūdinti kaip „žanrą arba literatūros atšaką, kuri vienaip ar kitaip išskiria pramanytus pasaulius nuo to, kuriame mes iš tikro gyvename. Fantazijos vaisius, o ne gyvenimiška realybė – tai fantastinė literatūra“ (Roberts 2001: 1). Tai literatūra, kurioje perteikiama įvairūs pasaulių variantai, bandoma įsivaizduoti, kokių padarinių ar rezultatų

būtų galima tikėtis iškraipytoje tikrovėje. Mokslinėje fantastikoje vyrauja klausimas „o kas, jeigu?“, todėl ją galima įvardyti kaip galimybių literatūrą, žaidimą arba tam tikrą eksperimentą.

Mokslinės fantastikos kaip žanro gimimo data yra diskutuotina. Dėl šio tipo literatūros neapibrėžtumo ir kitimo, tikslaus apibrėžimo nebuvimo įvairūs tyrėjai mini skirtingus mokslinės fantastikos atsiradimo taškus. Mokslinės fantastikos pradžia išvelgiama pamatiniuose pasaulinės literatūros kūriniuose – Gilgamešo epe, Biblijoje. Juose pateiktos tikroviškos situacijos maišomos su fantastiniais, neįtikėtinais, antgamtiškais ir stebukliniais įvykiais. Neretai pirmuoju mokslinės fantastikos kūriniu vadinama 1516 metais sukurta Thomaso More'o *Utopija*. Kyla ginčų dėl Johno Miltono 1674 metais parašyto *Prarasto rojus*, Williama Blake'o *Dangaus ir pragaro santuokos* (1793). Diskutuojama ir dėl 1818 metais Mary Shelley sukurto *Frankenšteino*. Žanro formavimosi pradžioje dėl savo įvairumo ir atotrūkio nuo tikrojo pasaulio mokslinė fantastika buvo vadinama gotikine pasaka – fikcine istorija, skirta suaugusiems, kurioje nagrinėjama, ką reiškia būti išskirtiniu, ne-normaliu, kitokiu, nei visuomenės dauguma.

Daug tyrėjų vis dėlto mokslinės fantastikos „tėvais“ laiko Herbertą George'ą Wellsą ir Julesą Gabrielį Verne'ą. Jų kūriniai pasižymėjo novatoriškumu ir drąsa, todėl XIX amžius laikomas mokslinės fantastikos ištakomis. H. D. Wellsas atvėrė šio žanro galimybes kūrniais *Laiko mašina* (1895), *Daktaro Moro sala* (1896), *Nematomas žmogus* (1897), *Pasaulių karas* (1898). J. G. Verne'o kūriniai, apibūdinami kaip nuotykių literatūra, taip pat padarė didžiulę įtaką mokslinės fantastikos atsiradimui ir raidai. Jo knygos *Kelionė į žemės centrą* (1864), *Nuo Žemės į Mėnulį* (1865), *20 000*

mylių po vandeniu (1869), *Aplink pasaulį per 80 dienų* (1873) laikomos mokslinės fantastikos pradžia.

XX a. antroje pusėje mokslinė fantastika stipriai keitėsi, vis atsirasdavo po naujų šios literatūros žanrų. Nuo 1930-ųjų iki 1960-ųjų metų mokslinės fantastikos kūrinius glaudžiai siejo temos ir konkretumas. Buvo pasiūlytos mokslinės temos, išradimai, koncentruotasi į ateities perspektyvas. Šis periodas vadinamas mokslinės fantastikos *Aukso amžiumi* (*Golden Age*). Tada mokslinė fantastika susiformavo kaip atskiras žanras, dar vadinamas *Žurnalų era* (*Magazine era*). Žurnalai tapo pagrindine mokslinės fantastikos sklaidos priemone, juose savo kūrinius publikavo ir karjerą pradėjo įžymiausi šio žanro rašytojai: Jackas Londonas, Edgaras Rice'as Burroughsas, Johnas W. Campbellas. Žurnalai spausdinti ant prastos kokybės popieriaus, todėl buvo praminti *bulvariniais* (*pulp magazine*). Dėl pramoginio žanro tekstų ir žemos popieriaus kokybės, mokslinė fantastika įgijo populiarios, tačiau menkavertės literatūros statusą, siūliusios skaitytojams geidžiamiausius malonumus: nuotykius, romantiką ir paslaptis.

1960 metais populiarioji ir akademinė literatūra pradėjo maišytis, mokslinė fantastika susidomi ir akademinė bendruomenė. Pradėti kelti klausimai, kodėl viena literatūra laikoma elitine, o kita – ne, kas nustato elitinės literatūros ribas. Mokslinė fantastika pakito – daugiau dėmesio imta skirti formai, stiliui. Rašoma padrikai, fragmentiškai, pasitelkiant minties šuolius, absurdo elementus, nusigręžiant nuo tradicinių siužeto dėliojimo principų. Toks rašymo stilius pavadintas *Naująja banga* (*New Wave*).

1970-ųjų pabaigoje mokslinė fantastika patyrė lūžį, ji buvo įvertinta kaip literatūros tradicijos dalis, kritikai jos nebevingė. Pati literatūra patyrė dar vieną skilimą, atsirado

intelektualioji ir populiarioji mokslinė fantastika. Tarpine šių dviejų krypčių grandimi tapo mokslinės fantastikos filmai, kurie vėliau pradėjo vyrėti ir nurungė abi rašytines kryptis.

1980-aisiais mokslinės fantastikos įtaka kultūrai dar sustiprėjo, kai buvo sukurti vaizdo žaidimai ir pradėjo populiarėti asmeniniai kompiuteriai. Technologiniai išradimai, kompiuterizacija greitai atkreipė šio žanro kūrėjų dėmesį. Rašytojai pritaikė naujoves savo kūryboje, rašė temomis, kurios atspindėjo sumišusį žmogaus ir technologijos santykį. Taip gimė *kibernetinė fantastika (cyberpunk)*. Kibernetinė fantastika skaitytojui atskleidė virtualios erdvės galią, kurioje agentai, slapstydamiesi nuo vyriausybės, vykdė pusiau nusikalstamus veiksmus, žlugdė elitą, turtinguosius. Šioje terpėje visuomenės atstumtiesiems buvo suteikta dar viena saviraiškos erdvė. Rašytojai perteikė kompiuterizacijos privalumus ir trūkumus – glaudėjančius visuomenės ryšius, bet didėjančią individų atskirtį.

1990-ais metais mokslinė fantastika išlėto keitėsi, virto „informacijos“ literatūra. Aktualėjo manipuliacijos visuomene, informacijos, kaip ginklo ir masių kvailinimo, temos.

Žanro klasifikacijos

Dėl laisvo apibrėžtumo mokslinei fantastikai priskiriama daug kūrinių, kuriuose perteikiami iškreipti tikrovės dėsniai, aki-vaizdžiai matomas realybės ir kuriamos (fikcinės) tikrovės prieštaravimas. Todėl šio žanro ribos yra reliatyvios, kiekvieno tyrėjo interpretuojamos asmeniškai. Todėl, pirmiausia, tenka pažvelgti į žanro, kaip reiškinių, specifiką.

Gražina Daunoravičienė, kalbėdama apie žanrą, jį apibūdina kaip „<...> genotipą

su jo atmintimi, paveldu, istorijos ir tradicijos postulatais.“ (Daunoravičienė 1997: 73). Toks originalus požiūris į žanrą, kaip „gyvybės atsiradimo ir tapsmo procesą“ (1997: 73), yra pagrįstas, nes kiekvienas žanras savyje turi tam tikrą „geną“, kuriame užkoduotos pagrindinės to žanro skiriamosios savybės. Tai gali būti kūrinių forma, fiktyvumo laipsnis, nuotaika, veikėjai ir t.t. Jos formuojasi atsispirdamos į buvusius žanrus. Taip susiformuoja „žanro atmintis“, per kurią naujoms žanro palikuonių kartoms perduodama paveldimų faktorių visuma, užkoduota žanro genetiniame kode. Genams „kryžminantis“, anksčiau atsiradusių žanrų elementams susiliejus su naujais, įvyksta genų „mutacija“ ir gimsta nauji žanrai. Šiame procese svarbi tradicija, kuri yra ir socialinių veiksmų, ir kultūrinių klodų koncentratas arba genų „saugykla“.

Viena iš skiriamųjų žanro savybių yra fikcijos ir realybės santykis tekste, tai ypač būdinga mokslinės fantastikos kūriniams, kuriuose fiktyvumas lenkia tikrovės artefaktus. Mokslinės fantastikos kūrinys nėra tiesiog „patbulinta“ realybės reprezentacija, kaip dažnai manoma. Realybė tampa ne jos objektu, bet kūrinių atspirties tašku. Reprezentuojant siekiama kuo tiksliau atspindėti, perteikti tikrovę, kūrinys turėtų tapti realybės veidrodžiu. Šiuo atveju mokslinė fantastika kaip žanras siekia kuo labiau atsispirti nuo realybės ir įtvirtinti fikciją kaip vienintelę kūrinių tikrovę, o ne tik reprezentacijos įrankį. Tačiau visiškai atsisakyti tikrovės neįmanoma, „<...> nes kiekviena sistema nustato savo pagrįstumą proporcingai pagal tai, kiek ji konkretizuoja tai, ką atmeta.“ (Iser 2002: 106). Siekiama atmesti ne realybę, bet joje taikomas suvokimo, interpretavimo ir galimybių ribas. Realybė yra baigtinė, nes dėl iš anksto nustatytų įmanoma-neįmanoma

normų netikėtumo efektas yra labai retas ir ribotas. Mokslinėje fantastikoje stengiamasi peržengti šias ribas ir normas. Šis momentas yra siužetą kuriantis įvykis: „Tai yra *revoliucinis elementas*, nes jis laužo *priimtą klasifikaciją*.“ (Iser 2002: 22). Tačiau šis žingsnis nevyksta iš tuštumos, žengiama nuo realybės į fikciją, būtent todėl mokslinės fantastikos žanre realybė yra svarbi sudedamoji dalis. Ji yra atraminis mokslinės fantastikos taškas, be kurio egzistavimo nebūtų ką neigti, o būtent realybės neigimas ir vaizduotės išlaisvinimas tampa šio žanro funkcija: „<...> literatūrinis fikciškumas pasižymi neigimu, kuris palengvina vienas kitą neigiančių pozicijų koegzistavimą, ardydamas struktūrą, funkciją, sanklodą, reikšmę ir prasmę, esančias referencijos laukuose, iš kurių paimti tekste sudėstyti elementai.“ (Iser 2002: 84). Atmesdama realybę, mokslinė fantastika reprezentuoja siekiamybę – visišką fikciškumą, kūrimą to, ko dar nėra. Fikciškumas, kitaip nei realybė, yra dinamiškas, todėl ne atkartoja realybę, o kuria naujas formas, suteikia tikrovės elementams galimybę tapti kitu, išsilaisvinti iš normų. Tačiau toks fikciškumas įmanomas tik tuo atveju, kai žinoma, kas neigiama, ko atsakoma, t.y. vienaip ar kitaip tenka remtis realybe ir jos elementais.

Siekiant antireprezentacijos arba atmetimo, būtina žinoti, kas atmetama ir nuo ko atsiskiriama, todėl mokslinės fantastikos kūrinuose arba jų diskursuose aptinkamos realybės schemas. Nes visiškas realybės atmetimas yra neįmanomas, galimas tik dalinis jos elementų atsisakymas arba perinterpretavimas, sukomponavimas: „<...> fantastinės [idėjos] yra tos, kurios sudarytos iš tokių elementarių idėjų derinių, kaip jos realiai niekada nebuvo sujungtos, niekada nebuvo aptiktos drauge jokioje substancijoje.“ (Iser 2002: 105). Fikcija sudaryta iš

netikėtai sujungtų realybės elementų derinių. Šiuo atveju realybės neigimas vyksta perdėliojant realybės elementus taip, kaip jie nebūtų tarpusavyje sujungti realybėje, fikcija egzistuoja simbiotiniame arba parazitiniame santykiyje su realybe. Kadangi realybė yra baigtinė, o fikcija dinamiška, fikcijos schemoms netrukdo jokios realybės normos, o ten, kur fikcijai pritrūksta argumentų, padeda žmogaus vaizduotė. Viena esminių mokslinės fantastikos, kaip žanro ir kaip literatūros, ypatybių yra ta, kad ji neapsimetinėja realybe, ji iš karto atsisako pretenzijos į realybės reprezentavimą. Per „netikroviškus“ elementus arba jų junginius skaitytojas yra supažindinamas su šiuo žanru ir jo santykiu su realybe. Būtent šis atvirumas paskatina skaitytoją tikėti fikcija, įsijausti į kuriamą istoriją. Todėl net fikciniai elementai nesutrukdo jam įsivaizduoti, kad mokslinėje fantastikoje pateikta realybė, susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, galėtų būti įmanoma. Skaitytojas nori tuo tikėti, o jo interesas tiesia kelią tikėjimui, kai vaizduotė papildo tas vietas, kuriose jaučiamos spragos: „<...> žmogaus protas remiasi ne tiek pažinimu, kiek masyviu turimų duomenų pertvarkymu.“ (Iser 2002: 96). Per daugiametę patirtį, tradicijas, socialines ir kultūrinės aplinkybes susiformavo milžiniškas žinių lobynas, kuris nuolatiniu veiksnių kartojimu įtvirtinamas. Turima informacija vis atnaujinama, priderinama pagal aplinkybes ir poreikį.

Sugebėdama nuolat prisitaikyti prie kintančių aplinkybių, fikcija visada išlieka aktuali. Kadangi kitimas yra vienas pagrindinių gyvenimo dėsnų, žmogus nuolat atakuojamas tokiais dalykais, kurių (dar) nesupranta. Įsivaizdavimas suteikia tikrovei prasmę, nesuprantamumą paverčia kartais gal net apgaulingu suprantamumu, nusiraminiu. Hermeneutikos teorija teigia,

kad skaitymas yra teksto ir skaitančiojo dialogas, o teksto prasmė kyla būtent iš šio dialogo, kai dalis prasmės yra pateikiama autoriaus, o dalis įdedama skaitančiojo. Tikrovės terminas labiau simbolizuoja kolektyvinius susitarimus, kaip interpretuoti vienas ar kitas situacijas / objektus, o ne objektyvią duotybę.

Fikcija, kaip ribų peržengimas, parodo, kokios siauros gali būti kolektyvinės interpretacijos. Kiekviena tikrovė yra fiktyvi – vienokių ar kitokių kintančių kolektyvinių įsitikinimų rinkinys. Fiktyvumo kaip realybės falsifikato atskleidimas nėra jo melagingumo įrodymas. Tai realybės ribotumo faktorius, kuris yra būtinas. Atmetus vieną fikciją, tuojau pat sukuriama kita, kaip atmetosios pakaitalas, tai tik įrodo, kad fikcija yra viena pagrindinių tikrovės sudedamųjų dalių.

Todėl vieninga teminė mokslinės fantastikos klasifikacija neįmanoma, vyrauja klasifikacijų įvairovė. *Lietuvių literatūros enciklopedijoje* (2001: 341) pateikiamos tokios mokslinės fantastikos atmainos: a) fantastinis kelionių romanas; b) utopinis romanas; c) mokslinis fantastinis romanas.

Giedriaus Viliūno knygoje *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)* (2003: 316–317) žanrinis ir teminis požiūriu mokslinė fantastika skirstoma taip: 1) tradicinė mokslinė fantastika, kai remiamasi optimistine techninės pažangos vizija, plėtojamos kontaktų su svetimomis civilizacijomis, kosminių kelionių bei nepaprastų žmogaus žygdarbių temos; 2) magiškoji fantastika (fentezi) – legendų, mitologijos tradicija, koncentruojamasi į praeities laikus; 3) mistinė religinė fantastika — vaizduojami paslaptingi, antgamtiški dabarties arba istorinės praeities atsitikimai; 4) alternatyvioji istorija – įkūnijamos nerealizuotos praeities istorinių įvykių versijos; 5) antiutopinė

apysaka – vaizduojama niūri ateities civilizacija, sunaikinusi gamtą ir pamynusi žmoniškumą; 6) kibernetinė fantastika, pagrįsta kompiuterių sukurtos virtualios realybės apmąstymu, jos herojus – anapus teisės ir moralės normų veikiantis kompiuterinių sistemų piratas-hakeris, besigrumiantis su pasaulį kontroliuojančiomis valdžios ir verslo jėgomis.

Tyrėjas Adamas Robertsas (2001: 15) pateikia tokią galimą mokslinės fantastikos klasifikaciją pagal kūrinys plėtojamą temą: a) erdvėlaiviai, tarpplanetinės arba tarpžvaigždinės kelionės; b) ateiviai arba susitikimai su ateiviais; c) mechaniniai robotai, genų inžinerija, biologiniai robotai (androidai); d) kompiuteriai, išvystytos technologijos, virtuali realybė; e) kelionės laiku; f) alternatyvūs istorijos variantai; g) futuristinės utopijos arba distopijos.

Mokslinės fantastikos kūriniuose temos dažnai susipina, viename tekste galima rasti keletą skirtingų temų. Todėl pasitelkus šią klasifikaciją galima tik iš dalies nustatyti, kuri tema vyrauja, o kuri(os) tik papildo dominantę.

Pagrindiniai mokslinės fantastikos bruožai

Kertine ašimi, jungiančia visus mokslinės fantastikos kūrinius, būtų galima laikyti *novum*. Tai detalė, skaitytojui leidžianti suvokti, kad kūrinys pateikta istorija nėra tikra. Ji yra skiriamoji riba tarp kūrinių, vaizduojančių tikrovišką pasaulį ir mokslinės fantastikos kūrinių, kuriame ryšys su realiuoju pasauliu gali būti labai menkas. Kaip teigia Tomas Shippey, „kertinis mokslinės fantastikos kūrybos akmuo yra *novum* – informacijos detalė, atpažįstama kaip netiesa, tačiau (kitomis aplinkybėmis) galėtų būti tiesa.“ (2005: 13–14). Šis

apibrėžimas atskleidžia, kad susidūręs su *novum* skaitytojas iš karto pastebi didžiulį skirtumą tarp tikroviško ir fikcinio pasaulių. Jis negali nuspėti mokslinės fantastikos kūrinio plėtotės, nežino tolesnio siužeto vingio ir netikėtų detalių. Šį netikėtumą iššaukia *novums*: „Novums, vien dėl to, kad jos yra novums, beveik neįmanoma nuspėti“ (Shippey 2005: 16).

Fikiniame pasaulyje autorius nustato sąlygines ribas, dėsnius, kurių pats negali peržengti remdamasis mokslu arba pseudo-mokslu. Tačiau dėmuo *pseudo* žymi tik realiojo pasaulio dabartinę mokslo padėtį ir santykį su netikėčiausiais mokslinės fantastikos rašytojų fantazijų vaisiais (pvz., laiko mašina, erdvėlaiviai, skrendantys šviesos greičiu, minčių skaitymo prietaisai). Tomas Shippey pamini ir kitas aplinkybes. Pirmiausia, tai fikcinėje erdvėje (pačiame mokslinės fantastikos kūrinyje) sukurtos palankios aplinkybės klestėti *novum* (pvz., kitokie gamtos dėsniai). Antra, mokslo padėtis tikrajame pasaulyje kinta, vyksta nuolatinis tobulėjimas, todėl kai kurios mokslinėje fantastikoje pateiktos idėjos, kurios tam tikru laiku atrodo kaip fantazijos, vėliau gali virsti tikrove dėl mokslo pažangos. Todėl skirtis tarp tikrovės ir fikcijos yra labai trapi, kartais ją gali sunaikinti laikas ir pasikeitusios aplinkybės.

A. Robertsas *novum* terminą dar labiau išplečia: „*novum* negali būti antgamtiška, bet ji nebūtinai turi būti technologinių išradimų dalis“ (2001: 7). Tai reiškia, kad *novum* neprivalo būti konkretus technologinis objektas, tai gali būti kitokia visuomenės santvarka, alternatyvus istorijos variantas. Įvaizdžiai ir detalės, kuriomis išreiškiama skirtis tarp realiojo ir fantastinio pasaulio, ir yra *novum*.

Reikia pastebėti, kad mokslinė fantastika atsiriboja nuo antgamtinių reiškinių (su jais siejama maginė fantastika). Tyrėjai

pabrėžia, kad mokslinės fantastikos prielaidos turi būti racionalios. Skaitytojui turi būti aišku, kaip veikia vienokios ar kitokios kūrinio autoriaus pateiktos fikcinio pasaulio gairės, dėsniai. Todėl sukūręs fikcinį pasaulį, autorius pats turi paisyti logikos, kad būtų išlaikyta „realumo“ ir „mokslinio pagrindimo“ aura. „Labai dažnai mokslinės fantastikos tekstai skaitomi kaip realistinės novelės, arba, tiksliau sakant, pseudorealistinės“ (Roberts 2001: 18). Todėl *novum* skaitytojui suteikia žinių, kad skaitomas tekstas nėra tikslus realiojo pasaulio atspindys. Bet visas tekstas turi būti sudėliotas logiškai ir pagrįstai, kad skaitytojas patikėtų, kad kitomis aplinkybėmis pateikta istorija galėtų būti reali.

Būtina atkreipti dėmesį į Neringos Mikalauskiene (2007: 13–15) išskirtus mokslinės fantastikos bruožus:

a) *sąlygiškumas* – kuriama fikcinė erdvė su tam tikromis taisyklėmis. Autorius nustato kūrinio ribas, jos gali visiškai nesisieti su realaus pasaulio pamatiniais dėsniais. Tačiau kartą nustatęs šiuos dėsnius, jis nebegali jų laužyti, kitaip skaitytojas nebepatiks kūrinio. Kad kūrinys būtų meniškai įtaigus, jame turi būti įvairių tikrovės ženklų. Autorius remiasi žmogaus psichologine savybe daryti išvadas iš dalinės informacijos, todėl kūrinyje pateiktos tikroviško gyvenimo detalės didina įtaigą ir galimybę, kad esant specifinėms aplinkybėms kūrinyje pateikta fikcinė tikrovė galėtų virsti realia.

b) *idėjos pirmenybė charakterio atžvilgiu* – individualus charakteris atlieka tik pagalbinę kūrinio idėjos išryškavimo – funkciją. Veikėjų charakteriai dažnai kuriami pagal kolektyvinius stereotipus, elgesio modelius, kartais pristatomi tiesiog pagal profesiją;

c) *tam tikros funkcijos ir socialinis vaidmuo* – dažnai pateikiama naujų idėjų, hipotezių apie pasaulio tvarką, žmonijos

ateitį. Kalbama apie tai, kas dar tik spėjama, paliečiamos žmonių baimės ir nerimas, jos pateikiamos siurrealioje aplinkoje;

d) *idėjos vienkartiškumas* – „amžinosios temos“: kosminis skrydis, kontaktas su nežemiška civilizacija, Žemės ateitis. Vieną kartą paminėtos, jos užfiksuojamos skaitytojo atmintyje ir paminėjus antrą kartą, išskyla pirminis vaizdinys. Todėl kuriamos įvairios temų variacijos, interpretacijos;

e) *kūrėjai dažniausiai nėra profesionalūs filologai* – kūrėjais tampa įvairių profesijų atstovai. Dėl filologinių žinių stokos nukenčia meninė kūrinio raiška: kalbai trūksta sodrumo, gyvybingumo, pasirenkamas aprašomasis stilius, tai sukelia diskusijas dėl šio tipo literatūros meninės vertės.

Kritikos diskursas

Populiarioji literatūra retai sulaukia konstruktyvios kritikos, o mokslinė fantastika iš viso atsiduria kritikos užribyje. Kritika yra būtina, nes nurodo stipriąsias ir silpnąsias kūrinio (arba literatūros žanro) vietas, tai paskata tobulinti rašymą. Kritika taip pat atskleidžia tam tikrą visuomenės reakciją, nužymi kūrinio gaires, tampa rekomendacija (arba atvirksčiai) skaitytojui. Kritika gyvybiškai būtina, nes kūrinys įvertinamas kitų kūrinių, laikotarpio kontekste, jam surandama „vieta“ ir jis įsilieja į bendrą literatūros tėkmę.

Užsienio ir Lietuvos mokslinės fantastikos kritika žengia tuo pačiu istoriniu keliu, tik lietuvių kritika dar turėtų stipriai „pabėgėti“. Ilgą laiką mokslinė fantastika buvo laikoma tik populiariosios literatūros dalimi, neverta kritikų dėmesio. Tačiau atsirado ir kelios kritikos kryptys, apčiuopiančios skirtingus šios literatūros aspektus: neomarksizmas ir feminizmas.

Marksistinėmis teorijomis besivadovaujantis literatūrologas Darkas Rolandas Suvinas pagrindiniu mokslinės fantastikos tikslu ir paskirtimi laikė *novum* pristatymą, kurį įsivaizdavo kaip moksliskai įmanomą išradimą, kuris skatintų įsivaizduojamas istorijos transformacijas. Neomarksistai taip pat rėmėsi kritine utopija, žlungančios ateities visuomenės vaizdiniu, neegzistuojančia paradigma ir gebėjimo pažinti efektu. Šie atramos taškai vis dar aktualūs kritikoje, tik jau vengiama ideologinio atspalvio (Csicsery-Ronay 2005: 52).

Kitu keliu žengė feministinė kritika. Joje pabrėžiama, kad mokslinėje fantastikoje vyrauja *kito*, atstumtojo ir nepriimtojo, įvaizdis. Šiame įvaizdyje feministės atrado ir ilgai visuomenėje menkintą moterį. Pagrindiniu kritikos įrankiu tapo lyties dekonstrukcija ir moters ieškojimas *kito* vaidmenyje. Šie tyrinėjimai paskatino lyties ir rasės kritines analizes (Csicsery-Ronay 2005: 52).

Lietuvoje mokslinė fantastika – vis dar „atstumtoji“ literatūra, kurios beveik visiškai „nejudina“ kritika. Taip galėjo atsitikti dėl kelių priežasčių. Pirmiausia, dėl abejotinos išliekamosios vertės. Pernelyg supaprastinta populiarioji literatūra dažnai stokoja išliekamosios vertės. Kadangi taikomasi į konkretų žanrą ir stengiamasi išsilaikyti jo rėmuose, tai kūriniai vieno dėja. Tai iš dalies galima pagrįsti šio žanro funkcija – pramoga. Pramoga įsivaizduojama kaip momentinis veiksmas, sukeliantis daug emocijų, išgyvenimų. Todėl šio tipo knygos yra labiau juslėms, potyriams skirta literatūra (skaitytojai dirginami siaubo, erotikos, paslapties elementais), o aukštoji literatūra skirta mąstyti, sukelti mintis ir dvejonas, versti skaitytoją rinktis, persvarstyti savo vertybes, ji gali daryti įtaką pasaulėžiūrai. Taigi populiariosios literatūros tikslas – teikti momentinį malonumą.

Derėtų pastebėti, kad mokslinė fantastika pirmiausia yra nuotykių, minties literatūra. Jos pamatą sudaro idėja, o ne veikėjai ar teksto forma. Labai dažnai šio tipo literatūroje aiškinama pasaulio tvarka, įvairios, skaitytojams neaiškios gyvenimo dėsnių schemos. Bandoma spėti, „kas būtų, jeigu būtų“, stengiamasi vadovautis logika ir tai turėtų paskatinti skaitytoją susimąstyti, kokiais logikos, priešasčių ir pasekmių dėsniais sutvarkytas pasaulis. Kadangi nagrinėjamos gana sudėtingos temos, sukeliančios ir dvasinių konfliktų, visa tai stengiamasi perteikti kuo paprastesne kalba, kad tema atrodytų aiškesnė, suprantamesnė, o iškelta problema – išsprendžiamesnė. A. Robertsas siūlo mokslinę fantastiką vertinti kaip metakalbą (2001: 50). Nereikėtų apsigauti dėl kalbos paprastumo, nes skaitytojas aktyviai dalyvauja pats kurdamas tekstą. Todėl tekstas gali atskleisti tiek prasmės, kiek metaforinio ir simbolinio konteksto pavyksta įsisąmoninti skaitytojui.

Mokslinės fantastikos kūriniuose vyrauja veiksmas, o ne apmąstymai. Dėl savo temų įvairovės, atotrūkio nuo realybės ir fantastinių įvaizdžių ji laikoma nerimta, daug kas ją priskiria paauglių literatūrai. Manoma, kad mokslinė fantastika itin skiriasi nuo literatūros, kuri vaizduoja (stengiasi atkartoti) tikrovę, todėl skaitytojui sunkiau patikėti joje vaizduojamu pasauliu. Dėl savo antgamtiškų, fikcinių ir ryškių motyvų ji dažnai siejama su pasakomis, o šios skirtos vaikams, taigi nerimtai auditorijai. Kritikai atsižvelgia į auditoriją, kuri skaito vieno ar kito tipo literatūrą. Todėl vaikų ir paauglių grupėms priskirta mokslinė fantastika nebeatrodo verta kritikos.

Fantastinėje literatūroje sąsajos su tikruoju pasauliu yra daug menkesnės, sąmoningai iškreiptos, o kitose literatūros rūšyse gana daug tokio pasaulio motyvų,

stengiamasi sukelti „realumo“ pojūtį, lyg viskas vyktų ne fikcijoje, bet tikrovėje. Kritikas, norėdamas analizuoti šį žanrą, turėtų gerai išmanyti įvairių rūšių fantastiką, be to, nustatyti tam tikras analizės ribas, nes kiekvienos rūšies fantastika reikalauja vis kitokių specifinių žinių ir skirtingų analizės taškų.

Lietuvių mokslinės fantastikos bruožai

Mokslinės fantastikos apibrėžimų variantai, kylančios diskusijos dėl to, kas gali būti laikoma moksline fantastika, o kas patenka už jos ribų, rodo, koks abstraktus ir plačiai suprantamas yra šis žanras. Pirmieji lietuvių mokslinės fantastikos kūriniai sukurti daug vėliau, nei Vakarų Europoje. Lietuvoje mokslinė fantastika suaktyvėjo XX a. 8-ojo dešimtmečio pabaigoje ir buvo populiarūs iki 10-ojo dešimtmečio vidurio. Iš pradžių pasirodė tik žurnalų formata: leisti žurnalai *Fantastika. Detektyvai* (1989–1994 metai), *Kaukas* (1991–1992 metai), nuo 1991 metų ėjo laikraštis *Žvilgsnis*. Vėliau, mokslinės fantastikos mėgėjams aktyviai buriantis į klubus (pirmasis jų buvo *Dorado*, įkurtas Vilniuje ir gyvuojantis iki šiol) ir atsiradus paklausai, pradėtos leisti knygos.

Lietuvių mokslinė fantastika skleidėsi kukliai, dažnai dairydamosi į pasaulinės mokslinės fantastikos temas. Lietuviai kūrėjai sekė pasaulinėmis tradicijomis, todėl daugelyje kūrinių galima aptikti kosminių skrydžių, ateivių ir kitų, jau klasika tapusių, motyvų. Rašytojo **Banguolio Balaševičiaus** apsakų ir apsakymų rinkiniai *Žemiškos istorijos* (1979) ir *Už laiko upės* (1986) išsiskiria karinės tematikos, mokslinių išradimų, kontakto su nežemiškos civilizacijos atstovais motyvais. Autorius gvildena standartines mokslinės fantastikos temas, pateikia keletą ateities spėjimų.

B. Balaševičiaus kūryboje gausu pesimistinių nuotaikų, visiškai nėra humoro elementų, dažnų pasaulinės mokslinės fantastikos kūriniuose. Panašus pavyzdys – **Kazio Paulausko** fantastinė apysaka *Deimo efektas* (1986), kurioje derinami įvairūs moksliniai išradimai ir ateities spėjimai, gvildenami kosminio skrydžio, ateivių motyvai. Įvairūs moksliniai terminai sukuria rimtumo, patikimumo įspūdį. Todėl net fikciniai motyvai atrodo tikroviškesni, kaip galimi ateities variantai. Sausas ir griežtas kalbos stilius šiek tiek primena administracinį, tai kūriniui suteikia daugiau formalumo, taip pat realistiškumo.

Loretos Latonaitės apsakymų rinkinyje *Vienas procentas gyvenimo* (1983) derinami medicininiai terminai ir tematika su ateities spėjimais, alternatyviais pasaulio variantais. Nors apsakymuose pasitelkti ir klasikiniai motyvai, kartais lieka neaišku, koks kūriniuose nuojautų, mistikos, pranašystės motyvų vaidmuo, nes jie visai nesiejami su moksline fantastika. Kai kuriose apsakose gvildenamos meilės istorijos arba pateikti žmogaus virtimo gyvuliu (vilku) epizodai yra atitolę nuo mokslinės fantastikos žanro. Tą patį galima įžvelgti ir **Evaldo Jankausko** fantastinių apsakymų ir apsakų rinkinyje *Valdovo širdis* (1990). Čia susipina tradiciniai mokslinės fantastikos motyvai ir mistiniai, pranašiški ženklai. Bandoma panaudoti kelis žanrus, apsakų temos varijuoja: nuotykių, meilės, siaubo. Jas jungia fantastika, tačiau tik dalis atspindi tikrąją, tradicine tapusią, mokslinę fantastiką. E. Jankausko apsakymuose vyrauja dinamika, greita įvykių kaita, netikėtos ir kintančios aplinkybės, paslapties motyvas, tačiau dauguma apsakymų primena trumpas pasakas, kurių gale pateikiama išvada arba moralas. Mokslinės fantastikos kūriniiais sunku pavadinti ir dalį **Silvestro Sinkaus**

apsakymų, pateiktų rinkinyje *Gėlių sala* (1993). Čia veikia išradėjai, negalioja jokie dėsniai ir beveik kiekviename apsakyme įvedamas nenugalimas atsitiktinumo motyvas. Kūriniuose dažni nesavanaudiški poelgiai, mistikos tema. Didžiausia skirtis tarp mokslinės fantastikos kūrinių ir S. Sinkaus parašytų apsakų yra paaiškinimo trūkumas. Mokslinės fantastikos kūriniiais skaitytojus siekiama įtikinti, kad esant tam tikroms, specifinėms aplinkybėms, kūrinyje pateikta istorija galėtų vykti iš tikrųjų. Skaitytojui paaiškinama, kas ir kaip turėtų įvykti, o S. Sinkaus apsakose trūksta paaiškinimo, įtikinimo motyvo, specifinės aplinkybės lieka neaiškios net patiems veikėjams. Todėl dauguma apsakų galėtų būti laikomos nuotykių, mistikos, net magijos ir burtų literatūra, kur mokslas atlieka tik šalutinį vaidmenį. Rinkinyje galima aptikti apsakų, kuriose pasitelkiami tradiciniai mokslinės fantastikos motyvai, bandoma nuspėti ateitį, aptariami alternatyvūs visuomenės variantai. Mokslinės fantastikos kūriniams priskiriamas ir **Vytauto Ažušilio** romanas *Roneta* (1991). Jame buitiškai smulkmeniškai vaizduojamas mokslininko gyvenimas ir jo bandymai susisiekti su Ronetos planetos gyventojais. Rašytojas pateikia daug mokslinių terminų, veikėjas siekia išrasti naują įrenginį, kuris padėtų ne tik susisiekti su planetos gyventojais, bet ir galėtų perkelti žmones iš vienos planetos į kitą. Šis romanas išsiskiria iš kitų mokslinės fantastikos kūrinių. Viena pagrindinių jo veikėjų – moteris. Tai reta lietuvių mokslinės fantastikos kūriniuose. Kūrinyje nekalbama apie kosminius skrydžius, žvelgiama į visiškai naują perspektyvą – teleportaciją. Galiausiai vien tai, kad šis romanas – utopija, kuria pateikiama originali žmonijos atsiradimo istorija, padaro jį unikaliu kitų kūrinių kontekste. Tačiau

pernelyg smulkmeniškai analizuojami šeimyniniai santykiai užgožia didžiąją dalį mokslinės fantastikos motyvų. Dėl jausmų, emocijų vyravimo tekste romanas galėtų būti priskirtas ir meilės romanų žanrui.

Taigi mokslinė fantastika anksčiau buvo suprantama itin plačiai, galima teigti, kad jai priskirtos knygos, kurios tiesiog neatitiko kitų žanrų standartinių reikalavimų. Abejonė dėl kūrinio žanro įvardijimo dažniausiai lemdavo jo priskyrimą prie mokslinės fantastikos tekstų. Toks pavyzdys – **Daivos Skuolytės** romanas *Bedantis, skraidantis mažuoju piršteliu* (1995), kurio postmoderni raiška, įvairios filosofinių minčių variacijos kelia klausimų dėl priskyrimo vienam žanrui. Romane senovišku kalbos stiliumi kalbama apie modernius išradimus ir šiuolaikinę visuomenę. Analizuojama mito sąvoka, pateikiama daug mitologinių motyvų, aptariamas mito ir religijos konfliktas, nuolat grįžtama prie pasakų motyvų, vaizduojamų kaip viso pasaulio pamatas.

Tai, kad mokslinė fantastika Lietuvoje dar tik pradėta kurti, rodo ir tai, kad dauguma mokslinės fantastikos kūrinių – apysakų ir apsakymų rinkiniai. Tuo galima įsitikinti apžvelgus ir platesnį lietuvių mokslinės fantastikos kūrėjų ir kūrinių kontekstą. Trumpi apsakymai ir novelės rodo norą išbandyti naują žanrą ir kartu neužtikrintumą, dvejonę dėl to, kas yra mokslinė fantastika ir kaip ją derėtų suprasti. Tą rodo novelių ir apsakymų temų įvairovė, kurios dalis šiuo metu jau nebūtų priskirta mokslinei fantastikai.

Aiškiausiai mokslinės fantastikos kūrinius galima grupuoti pagal mokslo ir fikcijos santykį bei motyvus. Daugumoje lietuvių mokslinės fantastikos kūrinių aptinkami pasaulinės fantastikos tradiciniai motyvai. Tačiau skiriasi jų konotacijos, o tai lemia ne tik kūrinių įvairovę, bet ir

autorius atspindimą visuomenės požiūrį į įvairius reiškinius.

Dažniausi motyvai lietuvių mokslinės fantastikos kūriniuose

Apžvelgus lietuvių mokslinės fantastikos rašytojų kūrinius, galima pastebėti pasikartojančių motyvų. Šis pasikartojimas sukuria tam tikrą įvaizdžių dėsningumą, leidžia nustatyti, kurie motyvai buvo populiariausi. Tai ne tik rodo mokslinės fantastikos padėtį, sritis, į kurias buvo koncentruotasi, bet ir atspindi visuomenėje vyravusias nuotaikas. Problemos, su kuriomis tikrovėje buvo sunku susidoroti, buvo perkeltos į fikcinę erdvę, kurioje sprendimai priklausė tik nuo autoriaus valios.

Lietuvių mokslinės fantastikos kūriniuose dažniausiai aptinkami keturių tipų motyvai.

1. *Nežemiškos civilizacijos atstovai ir kontaktas su jais*. Beveik visi autoriai nors kartą savo kūriniuose yra paminėję nežemiškos civilizacijos atstovus – ateivius ir kontaktą su jais. Labai dažnai tai būna sunkiai apibrėžiamos būtybės, apibūdinamos ne vien pagal išvaizdą, bet ir pagal žmonėms sukeltas reakcijas, taip pat – atliekamus veiksmus, kurie atrodo neįtikėtini, stebuklingi. Nežemiškos civilizacijos atstovų temą plėtoja Banguolis Balaševičius. Šis motyvas dažnas knygoje *Žemiškos istorijos*, apysakų ir apsakymų rinktinėje *Už laiko upės*. Nežemiškos civilizacijos atstovai vaizduojami Kazio Paulausko fantastinėje apysakoje *Deimo efektas*, kurioje žmonės ir ateiviai gyvena greta, tačiau nesugeba užmegzti abipusio kontakto. Šis motyvas pasitelktas vienoje Evaldo Jankausko apysakoje „Byla Nr. 1137“ fantastinių apsakymų ir apysakų rinkinyje *Valdovo širdis*. V. Ažušilio romane *Roneta* žmonių tyrinėti į Žemę atsiunčiama

kitos planetos gyventoja. Silvestras Sinkus knygoje *Gėlių sala* nežemiškos civilizacijos atstovus mini apysakose „Konsultacija“, „Gulbės giesmė“, „Juodasis deimantas“.

2. *Mokslininkai ir išradėjai*. Kūriniuose jie dažniausiai konotuojami teigiamai, kaip pažangos ir tobulėjimo skatintojai, mąstytojai, itin gerbiami visuomenėje. Tačiau rašytojai užsimena ir apie didžiulę pažangos, galios grėsmę, kurios žmonės nesugeba suvaldyti. Mokslininkai veikia B. Balaševičiaus knygoje *Žemiškos istorijos*. Loretos Latonaitės apsakymų rinktinėje *Vienas procentas gyvenimo*. Apsakymuose „Vienas procentas gyvenimo“ ir „Mintys“ mokslininkai siejami su atradimais medicinos srityje. Eksperimentus kosmose mokslininkai atlikinėja K. Paulausko knygoje *Deimo efektas*. V. Ažušilio romane *Roneta* kontaktą su naujai atrastos planetos gyventojais bando užmegzti jaunas mokslininkas ir išradėjas Robertas Netas. Šiame romane, kitaip nei daugumoje lietuvių mokslinės fantastikos kūrinių, vaizduojama mokslininkė išradėja moteris. S. Sinkaus apsakymų rinkinyje *Gėlių sala* apsakyme „Konsultacija“ veikia mokslininkas, kuris gilinasi į genetines subtilybes. Tačiau daug ryškesnis šio autoriaus veikėjas – išradėjas Fanteris, kurio įžvalgos ir išradimai aprašomi knygos *Mėlynas krantas – keistų nuotykių respublika (II)* apsakymuose.

3. *Karinių struktūrų atstovai*. Tvarką mokslinės fantastikos kūriniuose palaiko kariškiai: kareiviai, leitenantai, majorai ar net generolai. Dažnai vaizduojamos visuomenės, turinčios militaristinių bruožų. Šie veikėjai yra labai aktyvūs, dinamiški, tačiau pasiduoda pirminiam impulsui ir yra nelinkę analizuoti situacijų. Neretai autoriai juos parodo apibendrintai, nepsichologizuotai, kaip veikiančios sistemos dalį. Ryškiai šį motyvą petiekia B. Balaševičius savo rinkiniuose

Žemiškos istorijos ir *Už laiko upės*. Jaučiama autoriaus antipatija karui, jo beprasmiškumui ir aklam kariškių paklusimui įsakymams. Tai itin ryšku apysakose „Už laiko upės“ ir „Trečias generolas“. L. Latonaitės apsakyme „Paskutinysis faraono Cheopso paslapties saugotojas“ pagrindiniai veikėjai – išėję į pensiją kariškiai. Apie aklą kareivio paklusimą įsakymams, iššaukiantį tragediją, rašo E. Jankauskas apysakoje „Manevrai“. S. Sinkaus apsakymuose „Mėlynas krantas – keistų nuotykių respublika (II)“ vienas pagrindinių veikėjų – leitenantas Irmantas, kuris sudėtingas bylas sprendžia kartu su mokslininku.

4. *Kosminės kelionės*. XX amžiaus viduryje į lietuvių mokslinę fantastiką įsiveržė kosminių kelionių motyvas. Vis daugiau autorių, spėdami ateitį, paminėdavo kosmines keliones: komercinio, karinio ar dar tik žvalgybinio tipo. Pastebima aiški tendencija – kosmoso užkariavimas, plėtimasis naujose teritorijose, erdvėse. Kosminį motyvą savo rinkiniuose *Žemiškos istorijos* ir *Už laiko upės* (apysakos „Už laiko upės“ ir „Trečias generolas“) pasitelkia B. Balaševičius. L. Latonaitė kosmines keliones mini apsakymuose „Laivo likimas“, kuriame pasakojama apie į keblią padėtį patekusį erdvėlaivį, ir „Duryš į nebūtį“. Pastarajame kosminės kelionės paminimos tik kaip konteksto dalis, kuri skaitytojui leidžia suprasti, jog veiksmas vyksta tolimoje ateityje, kur kelionės erdvėlaiviais – kasdienybė. Kaip rutina kosminės kelionės vaizduojamos ir K. Paulausko knygoje *Deimo efektas*. Šis motyvas minimas E. Jankausko apysakose „Dovanotina avantiūra“, „Valdovo širdis“, S. Sinkaus apsakyme „Gulbės giesmė“. V. Ažušilis, kitaip nei dauguma rašančių apie kosmines keliones erdvėlaiviais, renkasi kiek kitokį kelią. Romano *Roneta* kontekstas leidžia suprasti, kad kosmoso tyrimai dar

tik prasideda, erdvėlaiviais jau iširtos artimiausios planetos. Tačiau daugiausiai koncentruojamasi į kosmines keliones ne erdvėlaiviais, o naujai atrastais silamito energijos spinduliais, kurie gali akimirksniu perkelti objektus į kitas planetas.

Apibendrinimas

Mokslinės fantastikos apibrėžimas dar nėra iki galo suformuluotas ir nusistovėjęs, nes šis literatūros žanras dar keičiasi. Vis atsiranda naujų motyvų. Dėl savo įvairumo, skirtingų temų ir stiliaus variacijų mokslinė fantastika vertinama ir kaip grožinės literatūros dalis, ir kaip mokslinio nagrinėjimo objektas. Lietuvoje šis žanras vis dar siejamas tik su populiariaja literatūra, o raiška neprilygsta užsienio rašytojų kūriniais. Lietuvių mokslinės fantastikos rašytojai seka pasaulinės fantastikos tradicija pasitelkdami klasikinį motyvą, tačiau pastebima originalių,

individualių temų, motyvų ir raiškos stoka.

Mokslinės fantastikos kritika pasauliniame kontekste nevienalytė. Krištiškai į šį žanrą žvelgia akademinio sluoksnio atstovai, bandantys nustatyti mokslinės fantastikos kūrinių vietą kitos kūrybos kontekste, pabrėžti silpnąsias ir stipriąsias kūrinio puses. Kritiką rašo ir mokslinės fantastikos mėgėjai, siūlantys galimus kūrinių suvokimo ir pratęsimo „variantus“.

Lietuvoje mokslinė fantastika kritikų beveik neanalizuojama dėl galimai abejotinos išliekamosios vertės, neaiškių šio žanro kritikos ribų. Lietuvių mokslinės fantastikos kūriniuose aptinkami pagrindiniai klasikiniai pasaulinės mokslinės fantastikos motyvai: nežemiškos civilizacijos atstovai ir kontaktas su jais, mokslininkų ir išradėjų tema, karinių struktūrų atstovų motyvas, kosminių kelionių vaizdavimas.

Šaltiniai

AŽUŠILIS, V., 1991. *Roneta*. Vilnius: „Periodika“.

BALAŠEVIČIUS, B., 1986. *Už laiko upės*. Vilnius: „Vyturys“.

BALAŠEVIČIUS, B., 1979. *Žemiškos istorijos*. Vilnius: „Vaga“.

JANKAUSKAS, E., 1990. *Valdovo širdis*. Klaipėda: „Rytas“.

LATONAITĖ, L., 1983. *Vienas procentas gyvenimo*. Vilnius: „Vaga“.

MORE, T., 2010. *Utopija*. Vilnius: „Vaga“.

PAULAUSKAS, K., 1986. *Deimo efektas*. Vilnius: „Vyturys“.

SHELLEY, M., 1995. *Frankenšteinas*. Vilnius: „Vyturys“.

SINKUS, S., 1993. *Gėlių sala*. Utena: „Utenos spaustuvė“.

Literatūra

CSICSERY-RONAY, Jr. I., 2005. Science Fiction / Criticism. In: D. SEED. *A Companion To Science Fiction*. USA: Malden, 43–59.

SKUOLYTĖ, D., 1995. *Bedantis, skraidantis mažuoju piršteliu*. Kaunas: „Europa“.

VERNE, J., 1999. *Aplink pasaulį per 80 dienų*. Vilnius: „Alka“.

VERNE, J., 2005. *20000 mylių po vandeniu*. Vilnius: „Alka“.

VERNE, J., 2002. *Kelionė į žemės centrą*. Kaunas: „Aušra“.

VERNE, J., 1964. *Nuo Žemės į Mėnulį*. Vilnius: „Vaga“.

WELLS, H. D., 1977. *Laiko mašina. Daktaro Moro sala*. Vilnius: „Vaga“.

WELLS, H. D., 1986. *Nematomas žmogus*. Vilnius: „Vyturys“.

WELLS, H. D., 2008. *Pasaulių karas*. Vilnius: „Bonus animus“.

DAUNORAVIČIENĖ, G., 1997. Muzikos žanro ontologija: funkciniai ir struktūriniai aspektai. *Baltos lankos* (9), 29-76.

ISER, W., 2002. *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas*. Vilnius: Aidai.

Lietuvių literatūros enciklopedija 2001. Red. V. Kubilius, V. Rakauskas, V. Vanagas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

MIKALAUŠKIENĖ, N., 2007. Minties nuotykiu literatūra: fantastikos skaitymai. *Gimtas žodis*, 9, 11–15.

Simona Siderevičiūtė

Uniwersytet Wileński, Litwa

Zainteresowania naukowe: fantastyka naukowa, krytyka literacka, literatura litewska

FANTASTYKA NAUKOWA W HISTORICZNYM I KULTUROWYM DYSKURSIE LITERACKIM

Streszczenie

Artykuł stanowi przyczynek do badań literaturoznawczych w zakresie fantastyki naukowej. Omówiono genezę światowej fantastyki naukowej, najbardziej charakterystyczne cechy gatunku w poszczególnych okresach, wyliczono książki science fiction litewskich autorów, określono ich tematykę i wskazano najważniejsze cechy. W aspekcie kulturowym fantastyka naukowa bardzo często bywa określana jako rodzaj beletrystyki zaliczanej do literatury pięknej. Rzadko sięga się do szerokiej genezy i odmian tego gatunku, do twórczości prekursorów science fiction i utworów cenionych także dziś. Fantastyka naukowa często jest krytykowana, wychodząc z założenia, że jest to literatura „niepoważna”. W artykule omówiono przyczyny takiego poglądu.

Na Litwie gatunek science fiction w dalszym ciągu jest wiązany jedynie z literaturą popularną, a jego realizacje nie dorównują poziomem utworom pisarzy zagranicznych. Podstawowe klasyczne motywy science fiction występujące w utworach litewskich pisarzy to: przedstawiciele pozaziemskiej cywilizacji i kontakty z nimi, naukowcy i wynalazcy, przedstawiciele struktur wojskowych, podróże kosmiczne. Litewscy twórcy fantastyki naukowej kultywują utrwalone tradycje gatunku, odwołując się do motywów klasycznych; widoczny jest jednak brak oryginalnych, nowatorskich tematów, motywów i środków wyrazu.

SŁOWA KLUCZOWE: literatura, fantastyka naukowa, krytyka, fikcja, gatunek, novum.

ROBERTS, A., 2001. *Science Fiction. The New Critical Idiom*. UK: London.

SHIPPEY, T., 2005. Hard Reading: The Challenges of Science Fiction. In: D. Seed. *A Companion To Science Fiction*. USA: Malden, 11–26.

VILIŪNAS, G., 2003. *Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*. Vilnius: Alma littera.

Simona Siderevičiūtė

Vilnius University, Lithuania

Research interests: science fiction, literary criticism, Lithuanian literature

SCIENCE FICTION IN HISTORICAL AND CULTURAL LITERARY DISCOURSE

Summary

This work intends to complement literary studies in science fiction. It discusses the history of global science fiction, overviews the most characteristic features of its historical periods, and provides an introduction to Lithuanian science fiction, indicating its main features and topics. In the context of culture, science fiction is often defined as a literary genre with the emphasis on its nature as *fiction*. Only rarely are the history of the origin of science fiction, its variations, and the pioneers of science fiction whose works are still highly valued taken into account. Science fiction is often criticized through the filter of preconceived ideas that consider this type of literature to be “frivolous.” This article discusses the possible reasons for such an approach. In Lithuania, this genre is still associated only with pop literature, and its expression cannot yet equal the works of foreign authors. The basic classical motifs of global science fiction found in Lithuanian science fiction include: representatives of extraterrestrial civilizations and human contact with them, scientists and inventors, agents of military institutions, and space travel. Lithuanian science fiction writers follow the traditions of global science fiction when using these classical motifs; however, a general lack of original and individual themes, motifs, and manifestations may be observed.

KEY WORDS: literature, science fiction, criticism, fictitiousness, genre, novum.

Gauta 2013 12 30

Priimta publikuoti 2014 01 24